

ХҒТАР 11.01

Ғылыми мақала

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6887/2024-146-1-55-69>

Ақпараттық соғыстар: Қазақстанның қазіргі кезеңдегі қауіпсіздігі

Д.М. Туртугулова^{ID}, А.Н. Мұратхан^{ID}

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

(E-mail: dina.turt@gmail.com, aidanamuratkhan@mail.ru)

Аңдатпа. Мақаланың негізгі мақсаты – қазіргі кезеңде Қазақстанның қауіпсіздігі үшін «ақпараттық соғыс» қаупін анықтау. Манипуляция арқылы әсер етудің негізгі мақсаты - басқару. Ол үшін интернет желісін және заманауи әдістерді қолдана отырып, қоғамға әсер ету арқылы ақпараттық-психологиялық құралдар қолданылады. Бұл адамның мінез-құлқының өзгеруіне әкеледі. Интернет желісінің пайда болғалы, манипуляция әлеуметтік маңызды құбылысқа айналды. Мемлекет, қоғам және адам – оның негізгі субъектілері. Мақалада ақпараттық қарсыласу әрекеттерінің негізгі бағыттары айқындалған: жалған ақпаратқа қарсы іс-қимыл, сыртқы саясат пен ұлттық қауіпсіздікті қалыптастыруда басым болуға тиіс, ұлттық қатерді насихаттау қарастырылады. Жұмыстың нәтижесінде жасалған тұжырымдар ақпараттық қарама-қайшылық процесінде ақпараттың ықпалын зерттеуге мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: ақпараттық қауіпсіздік, сананы манипуляциялау, психологиялық және/немесе техникалық әсер ету тәсілі, адамдардың топтық және бұқаралық мінез-құлқын басқару.

Кіріспе

Ақпараттық қарсыласу көп қырлы құбылыс және әлеуметтік-гуманитарлық білімнің әртүрлі салаларындағы зерттеу пәні болып табылады. Бұл әлеуметтік-саяси құбылыстың пәнаралық сипаты, ең алдымен, ақпараттық қарсыласудың көп мәнді болуымен анықталады [1].

Ол келесідей зерттеледі:

- әскери қақтығыстың проекциясы;
- коммуникативті технология;
- психологиялық және/немесе техникалық әсер ету әдісі.

Зерттеулердің көпшілігі адамдардың топтық және бұқаралық мінез-құлқын басқаруға бағытталған саяси технологиялардың этикасы туралы сұрақтарды көтере отырып, әлемдік қоғамдастықта кең резонанс тудырды. Осылайша, қалыптасқан тенденциялар аясында, ХХ ғасырдың соңына қарай ақпараттық қарсыласу саласындағы ғылыми және тәжірибеге бағытталған іс-әрекет векторы қоғамның бірегейлігі мен жеке бас стереотиптерін өзгертуге бағытталған мінез-құлық қаруының ерекше түрін әзірлеу перспективаларына ауысты [2,3,4].

ХХ ғасырдың аяғына қарай күшейген мемлекетаралық бәсекелестік көптеген елдердің билік элиталары арасындағы бәсекелестікті шиеленістіретін жаңа, жетілдірілген қару-жарақ жүйелерінің пайда болуына ықпал етті, әлемдік саясатта тиімді позицияларға қол жеткізді. Сонымен бірге қалыптасқан жағдай ақпараттық қарсыласу саласындағы қауіпті оқиғалардың жеделдеуіне ықпал етті.

Ғаламдық интернет желісінің ақпараттық-коммуникациялық кеңістігі қарсыластық алаңына айналды. Жалпы, әлемдік дамудың «технологиялық революция» деп аталатын кезеңін сипаттай отырып, сарапшылар оның адамзат тарихындағы мүлде жаңа белес екендігімен келіседі [5].

Бұрынғы уақытта ақпараттық қарсыласу тәжірибесі негізінен қоғамды және оның жекелеген топтарын, саяси элиталарды сендірудің дәстүрлі әдістеріне сүйене отырып, тарихи даму барысында жинақталған әскери емес қарсыласудың алдыңғы саяси тәжірибесін тірек еткенін айту керек.

Дегенмен, келешекте мемлекетаралық қатынастарда қарулы қақтығысты ақпараттық қарсыласуды дәйекті түрде өзгерту үшін ғана емес, сонымен бірге оны дамыған мемлекеттердің сыртқы саясатының дербес бағытына айналдыру үшін де жағдай жасалды. Нәтижесінде ақпараттық қарсыласу саяси күрестің барлық түрлеріне ұласып, саяси мәжбүрлеудің басым құралдарының біріне айналды [6].

Айта кету керек, соңғы онжылдықтарда әлемдік саясатта ақпараттық қарсыласу процестерінің дамуында белгілі бір дисбаланс тудырған жағдайлар пайда болды және бұл саяси тұрғыдан да, ғылыми тұрғыдан да әлі де жеткілікті түрде қарастырылмаған. Бұл факторларға кем дегенде мыналар жатады:

- ақпараттық қарсыласуға саяси акторлардың көбірек (заңды және заңсыз) қосылуы, сонымен қатар олардың осы процеске қатысу арақатынасы үнемі өзгеріп отырады;

– ірі мемлекеттер арасындағы геосаяси бәсекелестіктің артуы, әлсіреу динамикасы және керісінше, соңғы жылдары әлемдік саясат жүйесінде күшеюі үдемелі қарқынмен жүруі;

– саяси тәжірибеге түбегейлі жаңа әлеуметтік, экономикалық және саяси шындықты қалыптастыратын технологиялық революцияның цифрлық жетістіктерін қалыптастыру және енгізу.

Ғылыми зерттеудің басты мақсаты – қазіргі кезеңдегі Қазақстанның трансұлттық қауіпсіздігі үшін «ақпараттық соғыс» қатерін анықтау.

Қозделген мақсатқа жету үшін келесі міндеттер қойылды:

- Ақпараттық соғыс ұғымын анықтау;
- Ақпараттық соғыстың себебі мен салдары;
- Қазақстандағы ақпараттық ахуалдың деңгейі;
- БАҚ пен әлеуметтік желілердің рөлі мен мәселелері;
- БАҚ пен әлеуметтік желілерден тарайтын ақпараттардың жүйесі мен одан төнетін қауіптер;
- Қазақстанда ақпарат тарататын шетелдік БАҚ-тың рөлі.

Зерттеу нысаны – Қазақстандағы интернет желісін және заманауи әдістерді қолдана отырып, қоғамға ақпараттық-психологиялық әсер ету.

Зерттеу пәні – Қазақстандағы ақпараттық қауіпсіздік жағдайы және оған төнетін қауіптер, олардың себебі мен салдары.

Зерттеу материалдары мен және әдістері

Пәнаралық тәсіл мен мәселені жан-жақты зерттеуді қамтамасыз ететін жалпы ғылыми және арнайы саясаттану әдістері мен таным принциптерінің жүйесі болып табылады. Ақпараттық қарсыласудың біртұтас концепциясын жасау үшін диалектикалық, жүйелік, салыстырмалы-саясаттану, құрылымдық-функционалдық, аксиологиялық әдістер қолданылды.

Нәтижелер мен талқылау

Виртуалды қарым-қатынастар кеңейген сайын ақпараттық қауіпсіздіктің рөлі де арта түсуде. Қоғамның, мемлекет пен халықтың ақпаратқа көбірек тәуелділігі көбейген сайын киберқауіпсіздікті қамтамасыз ету стратегиялық мәселеге айналып отыр.

Қазіргі кезде әр мемлекеттің мүддесі географиялық кеңістікте ғана емес, виртуалды әлемде де орын алды. Ақпараттық қауіпсіздік ұлттық егемендікті қорғаудың маңызды бағыттарының біріне айналды [16].

Әлеуметтік медиа қазірдің өзінде жаһандық күрес алаңы мен өзгерістер кеңістігіне айналды. «Араб көктемі» кезінде барлығы үлкен саяси өзгерістерге әкелетін әлеуметтік желілердің күшін көрді. Бұқаралық ақпарат құралдарында (ең алдымен әлеуметтік желілерде) интернетті жалған ақпарат пен ішінара жалған сюжеттерде тарату түрінде бұқаралық санаға мақсатты жоғары технологиялық ақпараттық әсер ету арқылы пайдалану әлеуметтік және саяси тұрақтылық тұрғысынан үлкен тәуекелдерді тудырады [17].

Бұдан бөлек, террористік және деструктивті ұйымдар әлеуметтік желілерді үгіт-насихат пен қорқыту үшін пайдаланады. Ұйымдар әлеуметтік желілерде өздерінің шабуылдары мен қимылдары туралы видеолар мен фотосуреттерді тарату арқылы үгіт-насихат жұмыстарын жеңіл әрі арзан жолмен жүргізеді. ИГИЛ әлеуметтік желілерді пайдалана отырып, Сирия мен Ирактағы соғыс аймақтарына 100-ге жуық елден кемінде 30 000 шетелдік жауынгерді тартқан болатын.

2020 жылдың бірінші жартысында корона вирусының жаңа түрінің таралуы кезінде жасанды интеллект технологияларын қолданатын ақпараттық қарсыласу кезеңдері айқын көрінді. Қаңтар айынан бастап АҚШ Қытайға қарсы белсенді ақпараттық науқанды бастады.

Интернеттің әлеуметтік қызметтері ғаламдық желілер аты-жөнін жасыруды қалайтын шенеуніктердің де, үкіметтік емес ұйымдардың да, ақпараттық қарсыласудың басқа да субъектілерінің жариялаған антиқытайлық мазмұндағы дәрекі пікірлері мен сатиралық карикатураларға толы болды. Осылайша, Америка Құрама Штаттары өзінің кибернетикалық саясатын ақтау үшін ақпараттық ресурстар мен ғаламдық интернет кеңістігін бақылауды, сондай-ақ әлемдік қоғамдық пікірді қадағалау тетігі ретінде пайдаланады. Қазіргі уақытта жасанды интеллект технологиялары белсенді қолданылатын әлеуметтік платформалардың көпшілігі тікелей байланыс процесінде АҚШ-қа тиесілі.

«Фейсбук» өзінің «Инстаграм» әлеуметтік желісімен және «Ватсап» мессенджерімен бірге әлем бойынша 3 миллиардқа жуық аудиторияға ие. Оның үстіне қытайлық деректерді өңдеудегі технологиялық алпауыттар орталықтары, «ТикТок» АҚШ-та орналасқан.

Мемлекеттің басты міндеттерінің бірі – халықаралық қатынастарды жандандыру, дағдарыстар мен қақтығыстарды болдырмау, жаңа соғыс ошақтарын жою, әрбір мемлекеттің өзінің ақпараттық кеңістігіне бақылауды күшейту, ақпараттық ресурстарды қорғау жолындағы күресте қырағылықты сақтау. ХХ ғасырдың екінші жартысынан бастап қазіргі уақытқа дейінгі қақтығыстарды зерттеу, оларды шешуде күш қолдану және ақпараттық-психологиялық ықпал ету үрдісінің өсіп келе жатқанын көрсетеді. Адам не қалайтыны туралы және ол қалай ойласа, солай істейтін сияқты әсер қалдырады. Ал шын мәнінде, оның өміріне әрқашан алынған ішкі және сыртқы ақпарат әсер етеді.

Бүгінгі таңда ақпараттық қарулар жойқын қарулардан қалыспайды. Әлемде Интернетті пайдаланушылар саны қарқынды өсіп келеді және оған деген көзқарас өзгеруде. Қазіргі кезде жаңа медиа ақпаратқа қол жеткізу мен оны халыққа таратуда дәстүрлі БАҚ-пен бәсекелеседі. Шындығына келгенде, ақпараттық және ақпараттық қауіпсіздікті қамтамасыз етудегі жаңа медианың рөлі артып келеді.

Кәсіби журналист қоғам, халық, тарих алдындағы әлеуметтік және моральдық жауапкершілікке ие. Ресейлік зерттеуші Л.К.Свитичтің [18] пікірінше, әрбір сөз мыңдап, миллиондап таралатын қоғамды емдейтін дәрі бола алады немесе қорқыныш, үмітсіздік, дұшпандық тудыруы, адамдарды ғана емес, жалпы қоғамға да зияны тиюі мүмкін. Сондықтан қоғамды мұндай ақпараттан қорғау қажет.

Вашингтон жеке әлеуметтік желілердің жұмысына мемлекеттік бақылаудың жеткіліксіз дәрежесін көрсетеді, соның салдарынан американдық департаменттер ұлттық маңызы бар белгілі бір мәселелер бойынша қоғамдық пікірге әрдайым тиімді әсер ете алмайды. Осыны ескере отырып, 2018 жылы Мемлекеттік департамент стратегиялық маңызды үгіт-насихат құралы ретінде АҚШ әкімшілігінің белгілі әлеуметтік желілерге бақылауын күшейту шараларын әзірлеу мәселесін көтерді [19].

Қазақстандық қоғамға келетін болсақ, оған шетелден демеушілік жасайтын ақпараттық агенттіктер тарататын әлеуметтік желілер мен ақпараттық агрессия ерекше әсер етеді. Қазақстан аумағында орналасқан КЕҰ-ның барлық түрлері осы агенттіктерді белсенді түрде қолдайды және провакациялық ақпаратты таратады. Мысалы, 2019 жылы Алматыда Сорос-Қазақстан Қоры ұйымдастырған DigitalRights@KZ конференциясы өтті.

2015 жылы «Сорос қорының» демеушілігімен мемлекеттік саясат саласындағы жас зерттеуші А.Цайдың «Мәдени саясат арқылы азаматтық ұлтшылдықты қалыптастыру мәселелері» атты еңбегі жарық көрді. Аталған жұмыста Қазақстандағы ұлттық бірегейліктің қалыптасу үдерісін азаматтық ұлтшылдық тұрғысынан қарастырып, осы үдерістегі мәдени саясат құралдарының рөлін көрсетеді. Қазақстан халықтарын қазақтар және өзгелер деп бөле отырып, ұлтшылдық мәселесі ашық көтеріледі.

Мұнда «Тастанды және қорғансыз: лесбиянкалар, гейлер, бисексуалдар және трансгендерлер Қазақстанда» материалы да қамтылады. Бұл басылым елдегі жыныстық азшылықтардың құқықтық жағдайына шолу болып табылады және екі негізгі бөлімнен тұрады: халықаралық және ұлттық заңнамаға сәйкес ЛГБТ өкілдерінің құқықтық мәртебесіне шолу; Қазақстан Республикасында ЛГБТ өкілдеріне қатысты кемсітушіліктің бар екендігін анықтауға бағытталған социологиялық зерттеу.

Транспаренттілік есебіне сәйкес, 2018 жылы Twitter үкіметтен жалпы саны алты аккаунтты жою туралы екі өтініш алды және олардың ешқайсысын орындамады [20]. Дәл осы жылы Google үкіметтен 5946 элементті қамтитын 71 жою туралы өтініш алды, олардың көпшілігі ұлттық қауіпсіздік мақсатында еді. Google бұл сұраулардың үштен бірінен азына ғана жауап берді, яғни элементтерді жойды.

Кезекті жағдайда Ақпарат және коммуникациялар министрлігі Google-дан «суреттерді іздеу бойынша 7 URL-мекенжайын, 17 Google Сурет файлын, 10 Google Диск қалтасын және 595 Google Диск файлдарын» жоюды сұрады, олардың кейбірінде жиһадтық насихат бар. Сайып келгенде, Google Дисктен 4 фотосурет пен 263 файлды жойды [21]. Дәл осы кезеңде Facebook үкіметтен бір өшіру сұрауы туралы хабарлады [22]. Компания бұл талапты орындап, «экстремизм туралы жергілікті заңдарды бұзады» деп бейнероликтің көрсетілуін шектеді.

2019 жылдың мамырында, соның ішінде 1 және 9 мамырда белсенділер мен оппозиционерлер әлеуметтік желілерді үкіметке қарсы көптеген шерулерді ұйымдастыру үшін пайдаланды.

Қазақстандықтардың діндарлығының жоғары деңгейін ескере отырып, отандық ақпарат нарығын экстремизмнен босату және қорғау қажет. Бұл сондай-ақ зорлық-зомбылықты, радикализмді, фанатизмді және Қазақстан Республикасы халқының басқа

да жағымсыз және өзіне тән емес белгілерін насихаттайтын баспа, бейне және аудио өнімдерге де қатысты.

Біріншіден, мұндай әрекеттердің мақсаты – қоғамды ұлттық, діни немесе басқа да белгілер бойынша бөлу. Сондай-ақ, отандық ақпараттық нарықты қазақстандық қоғамның моральдық-идеологиялық тұрақтылығына қауіп төндіретін төмен деңгейдегі шетелдік басылымдардан, оның ішінде порнографиялық өнімдерден қорғау қажет [23].

Әр түрлі гуманитарлық және білім беру бағдарламаларының атын жамылып, ҰЕҰ жүйесі арқылы мемлекеттің саяси процестеріне баяу, бірақ сенімді түрде араласу күшейе түсті.

Үнемі өткізіліп тұратын тренингтер, форумдар, семинарлар, акциялар елдің дұрыс емес өмір сүріп жатқанын айтып, еркін демократиялық қоғам құру қажеттігіне үгіттеді. Басты назар жастарға аударылды және көптеген білім беру жобаларының арқасында осы ұрандарды қолдауға дайын жастардың сыни тобы пайда болды.

КЕҰ-ға қайта оралып, ұйымдардың осының бәрінде қандай рөл атқаратынын қарастырып көрейік. Бұл бірлестіктер желілік принциптер бойынша жұмыс істейді. Реттеуші АҚШ пен Еуропада орналасқан, филиалдары дүние жүзіне таралған. Басшылық штабын Мемлекеттік департаменттің бұрынғы қызметкерлері, сондай-ақ барлау қызметкерлері (жасырын) басқарады. «Демократияландыру» бағдарламаларына қомақты қаржы бөлініп, түрлі қозғалыстардың белсенділері тартылуда.

Қазақстан аумағында орналасқан белсенді КЕҰ қатарына Internews Network, Freedom House, Human Rights Watch, Reporters without Borders, Institute for War & Peace Reporting (IWPR), International Center for Not-For-Profit Law (ICNL), Eurasia Foundation және т.б. кіреді. Бірлестіктердің әрқайсысының өзіндік ерекше мамандануы бар. Қазақстанда бұл бірлестіктер негізінен Алматыда орналасқан, себебі Қазақстан билігі оларды елордаға орналастыруға қарсы. Бұл американдық Карнеги қорына қабылданбады.

Мысалы, Д.Сорос мырза Los Angeles Times журналистерімен былай бөлісті: «Ол грузин төңкерісіне ерекше үлес қосқанын мақтан тұтады және оны Орталық Азия республикаларының бірінде қайталауға қуанышты болар еді». Батыс мемлекеттерінің мұндай азаматтары өз мүддесіне, мемлекетінің мүддесіне пайдалану үшін еліміз туралы, халқымыздың тұрмыс-тіршілігі туралы мәліметтер жинайды [24].

Америка Құрама Штаттарының Қазақстанға ақпаратты ашудың әртүрлі форматтарын енгізу бойынша белсенді жұмысын атап өтуге болады: АҮС (Ашық Үкімет Серіктестігі), ӨСАБ (Өндіруші салалардың ашықтығы бастамасы), мемлекеттік басқару мен қаржының ашықтығы бойынша барлық либералды ұсыныстарды қолдайды.

Бұл кезеңде «Ақпаратқа қол жеткізу құқығы үшін» қазақстандық КЕҰ оларға белсенді түрде көмектесуде. Елдің ішкі-сыртқы дамуы туралы АҚШ-қа сай келетін ақпараттар таратылуда. Батыс өз құндылықтарын арсыздықпен (ювеналды әділет, ЛГБТ, тарихты жалған түсіндіру, Ұлы Отан соғысы) тықпалауда. Құқық қорғаушылар мен олардың бірлестіктері оппозицияның мүдделерін қолдап, олар арқылы үкіметке қысым көрсетуге тырысады.

Қазақстанда АҚШ демеушілік ететін кең журналистік желі бар, олардың көшбасшысы – «Азаттық» радиосы. Ақпараттық соғыс интернет арқылы жүріп жатыр.

Орыс тілінде де, қазақ тілінде де хабар тарататын жергілікті журналистер мен сайттар да қалыспай, жағдайды ушықтыра отырып, ел саясатын сынауда – (azattyq.org, ozodi.org, azathabar.com, ozodlik.org, feminita_kz, qazaquni.kz). Azattyq.org (Азат Еуропа/Азаттық радиосының қазақ қызметі), Bureau.kz (елдегі жетекші құқық қорғау ұйымының веб-сайты), Exclusive.kz, HOLAnews.kz, Еуропалық ақпарат агенттіктері (BBC, CNN, Deutsche Welle) қоғамға әсер ететін кең ақпараттық желіні құрайды. Қазақстанның мәселелеріне «алаңдаулы» Сорос қоры демеушілік ететін Нью-Йорктегі Eurasianet аналитикалық порталы сияқты ақпараттық порталдар.

Қазақстанда ақпарат тарататын тағы бір америкалық басылым (Forbes -Kazakhstan). Аталғандардан бөлек, американдық инъекциялардың донорлары - көптеген «тәуелсіз» жергілікті БАҚ - мысалы, Zona.kz қазақстандық порталы. Бүкіл желіні «қажетті» ақпаратпен қолдайтын және қамтамасыз ететін, кадрларды оқытатын, шетелдік тағылымдамаларды ұйымдастыратын және қажетті құрал-жабдықтарды жеткізу «қызметін көрсететін» бірлестіктердің тұтас желісі құрылды.

Мұнда Internews Network, Eurasia Foundation, Әділ сөз ҚАЗАҚСТАН, Қазақстанның Ұлттық телерадио хабарларын таратушылар қауымдастығы сияқты «ақпарат берушілерді» қосуға болады.

Жақында олардың бұқаралық ақпарат құралдары туралы құқықтық актілерді әзірлеуге қатысу мүмкіндігі туды. Қазақстанда жеке жоғары оқу орындары жұмыс істейді, олар жергілікті элиталық жастар арасында өте танымал – Қазақстан менеджмент, экономика және болжау институты, ҚМЭБИ; Қазақ-Америка университеті, ҚАУ; және Қазақ-Америка еркін университеті, ҚАЕУ [25]. Әрине, бұл университеттерде американдық мамандар сабақ береді, ал АҚШ бұл кәсіпорындардың болуына демеушілік жасайды.

Демеушілік USAID, коммерциялық емес АҚШ қорлары мен ТҰК арқылы жүзеге асырылады. Сабақтар негізінен ағылшын тілінде өтеді. Студенттерді осы жоғары оқу орындарына тарту үшін ҰЕҰ тренингтерінде АҚШ дипломатиялық өкілдіктерінде орналасқан консультациялық орталықтар құрылады.

Қазақстанда ештеңе өзгерген жоқ, өйткені 2022 жылдың 8 ақпанында Нұр-Сұлтанда USAID АҚШ агенттігі қаржыландыратын цифрлық және медиа сауаттылық бойынша тағы да семинар өткізілді. Семинарға институттар мен университеттердің оқытушылары, мүмкіндігінше профессор-оқытушылар құрамы, мектеп мұғалімдері шақырылады. Семинардың ұзақтығы 5 күн.

Тәлімгерлер шақырылғандармен жұмыс жасайды. Семинарды директор Л.Харди келесі мәлімдемемен ашты: «Ақиқат пен өтірікті тани білу дағдылары бар ақпараттандырылған азаматтар жалған ақпараттың таралуына қарсы күрестің маңызды жолдарының бірі болып табылады. Осындай медиа сауаттылық бастамалары арқылы біз сыни тұрғыдан ойлауды дамытамыз, осылайша сіздер, мұғалімдер, өз кезегінде студенттеріңізге оң әсер ете аласыз».

Білім беру жобаларында «Болашақ» белсенді рөл атқарады, 11 000 жас қазақстандық АҚШ пен Ұлыбританияда білім алу үшін шәкіртақыға ие ндарының, соттардың, банктердің және шағын бизнестің қызметкерлері тартылған [26].

2010 жылдың өзінде Қазақстанның 257 судьясы мен 600 заңгері осындай оқудан өтті [27]. Бұл адамдармен қарым-қатынастағы тәжірибе көрсеткендей, олар Батыстың

идеалдарын мадақтап, жергілікті билікті, дәстүрлер мен тарихты сынай отырып, керемет идеологиялық өңдеуден өтті.

Жас саланы (Digital Diplomacy, eDiplomacy), АКТ-ны өз мақсаттары үшін кеңінен қолданатын цифрлық дипломатияны айналып өту мүмкін емес.

Мүмкіндігінше көп абоненттерге қол жеткізу үшін Америка Құрама Штаттары өзінің технологиялық артықшылығын пайдаланады. Бұл бағытты Мемлекеттік департамент кибер-тыңшылық және ЦРУ операциялары үшін желілерді пайдалана отырып жүзеге асырады.

Американдық IT-алпауыттары (Google, Facebook, Twitter және т.б.) заманауи техникалық шешімдерді енгізу үшін тіпті өз қызметкерлерін көбейтті. «Араб көктемі» жағдайында интернет пен «цифрлық дипломатияның» арқасында наразылық акциялары ұйымдастырылып, оған 2014 жылы 100 миллион доллар бөлінді [29].

Вашингтон бұл жағдайды шет елдерге әсер етудің тиімді арнасы ретінде қарастырды. Қазақстан да назардан тыс қалмады, 2010 жылдан бері жыл сайын Интернетті реттеу мәселелері талқыланатын InternetSA IT-мамандар форумы өткізіліп келеді. Айта кету керек, Н.Назарбаевтың «электрондық шекара» идеясы қатты сынға алынды.

2016 жылы Мемлекеттік департамент веб-белсенділерді оқыту үшін технологиялық лагерлерді құрып, қаржыландырды, онда Қазақстанның 90 бірлестігі дайындықтан өтті. Алматыда 2012 жылы Америка Құрама Штаттары 12 елден қатысушылардың саны бойынша ең ауқымдысы болып табылатын осындай TechCamp жобасын жүзеге асырды.

Мемлекет қауіпсіздігіне оппозицияны жақтаушылар ашық түрде тартылатын, Президентке және оның саясатына қауіп төндіретін интернет-сайттар бар: АҚПАРАТТЫҚ СОҒЫС. Тұрғымбай Ержан 349 мың жазылушы. Достар, сіздер «Тұрғымбай Ержан» арнасына, «Халық таңдауы» партиясына қаржылай көмек көрсете аласыздар (түсініктемелер-Тоқаев ешқашан кешірілмейді-Тұрғымбаев Алға). Қоғамдық келісім. Ертісбаев, Бажкенованың өтірігі. <https://www.youtube.com/watch>. Мұндай ақпарат 2022 жылдың 17 ақпанында пайда болды.

Ақпараттық әлемнің бір мемлекетке ықпалының кемшіліктері де бар. Қарапайым мысал: күндіз Жетінші арнада тікелей эфирде көрсетілетін «Өз ойым» бағдарламасын алайық. Тақырыптар: «Қыздық перде қызықтыра ма?», «Жынысымды ауыстырғым келеді», «Трансқа түскен өмір», «Нәзік еркектер», «Шала танысым 30 шақты рет зорлады», «Атақ па, шатақ па?», «Еркекшора қыздардың ерекшелігі», «Зорланған қыздардың зор қайғысы», «Жалаңаштану — жарнама ма?», «Нағыз жігіт пе, нәзік жігіт пе?», «Көңілдес болғым келеді», «Қыздығымды сатамын», «Жезөкшелік қашан заңдастырылады?», «Нашақордың күні», «Бала сатамын», «Еркекшоралық ерсілік пе?», «Балаға сексуалды тәрбие беру керек пе?», «Өзгеріске ұшыраған келбет» және басқалар.

Ел болашағын ойлаған азаматтардың наразылығы мен сотқа түсуіне байланысты бағдарлама жабылғанымен, мұндай хабарлар әлі де эфирде көрсетіледі.

Әдебиетке шолу

Алғаш рет мемлекеттің әскери-саяси қызметінің бір бөлігі ретінде ақпараттық операцияларды жүзеге асыру американдық нормативтік-құқықтық базада бекітілді. Ақпараттық қарсыласудың негіздерін қамтитын алғашқы заңнамалық актілердің қатарына АҚШ Қорғаныс Министрлігінің 1992 жылғы 21 желтоқсандағы Парсы шығанағындағы «Шөлді дауыл» операциясынан кейін шығарылған «Ақпараттық соғыс» директивасы жатады. Аталған құжатта қарастырылып отырған термин бірінші рет ресми түрде қолданылды [7].

Алайда бұрын ол «саяси соғыс» деп аталды. Бастапқыда бұл терминді АҚШ Мемлекеттік департаментінің бұрынғы дипломаты Джордж Ф. Кеннан 1947 жылы енгізген болатын [8]. «Саяси соғыс» деп басқа мемлекеттің саяси құрамына немесе шешім қабылдауына әсер ету үшін дәстүрлі құралдарды (дипломатиялық, бұқаралық ақпарат құралдары, әскери және экономикалық) әдейі пайдалануды атады.

Ресей Федерациясының стратегиялық құжатында «ақпараттық соғыс» (бұдан әрі - АС) «ақпараттық жүйелерге зиян келтіру мақсатында ақпараттық кеңістіктегі екі немесе одан да көп мемлекеттердің қақтығысы, сонымен қатар қоғам мен билікті тұрақсыздандыру мақсатында мемлекет халқына қарсы жаппай психологиялық науқандар жүргізу және өз мүддесі үшін шешім қабылдауда мемлекеттерді мәжбүрлеу» ретінде анықталады [9].

С.Чекинов пен С.Богдановтың пікірінше, «ақпараттық ықпал ету құралдары стратегиялық мәселелерді шешуге қабілетті даму деңгейіне жетті. Ақпараттық технологиялардағы жалғасып жатқан революция жағдайында ақпараттық және психологиялық соғыс көп жағдайда жеңістің негізін қалайды» [10].

В.Слипченконың «Ақпараттық ресурс және ақпараттық қарсыласу» атты мақаласында былай делінген: «Ақпараттық қарсыласулардағы жеңіс стратегиялық және саяси мақсаттарға қол жеткізуге, жаудың қарулы күштерін талқандауға (территориясын басып алу, оның экономикалық әлеуетін жою және саяси жүйесін құлату) алып келеді» [11].

Ақпараттық әсер фактілерді бұрмалауды білдіреді немесе ықпалды тұлға үшін мақсатты адамға қолайлы эмоционалдық әсерлерді тықпалауды қарастырады [12].

Ю.Сурмин мен Н.Туленковтың көзқарасы бойынша «ақпараттық соғыстар» келесідей бөлінеді:

- жаудың ақпараттық жүйесін жоюды және басқа құндылықтар жүйесін енгізуді болжайтын ақпараттық агрессия;
- ұзақ мерзімді эволюциялық әсерге негізделген ақпараттық экспансия, өзінің ақпараттық құралдары есебінен жауды бағындыру;
- қоғамдағы әртүрлі әлеуметтік топтардың қарсы тұруын қамтитын ақпараттық-психологиялық соғыс.

Сондай-ақ Ю.Сурмин мен Н.Туленков қақтығыс тақырыбы бойынша ақпараттық соғыстардың төмендегідей түрлерін ажыратуды ұсынады:

- қарсылас халықтың психикасы психологиялық соғыстың субъектісі болып табылады;

– ақпараттық коммуникациялар жүйесі коммуникациялық соғыстың нысанасы болып табылады;

– ақпарат алу үшін күрес – ақпараттық соғыс;

– саяси, рухани, этикалық және басқа да құндылықтар құндылық немесе идеологиялық соғыстың субъектісі болып табылады (Сурмин және Туленков) [13].

Ақпараттық қауіпсіздік саласында зерттеу жүргізетін қазақстандық авторлар – Ибраева Э.К., Алияров Р.Ш., ақпараттық соғысты әлеуметтік психология салалары арқылы жеке тұлғаның санасын манипуляциялауға бағытталған идеологиялық ықпал ету құралы ретінде қарастырады. Ужкенов Е.М., Есназаров Т.М. заманауи ақпараттық соғыстың сипатын зерттеді [14]. Дубовцев Г.Ф., 2018 жылы «Қазақстан Республикасының әскери қауіпсіздігі» атты еңбегін жариялады [15].

Қорытынды. Шетелдік тәжірибені алсақ: Түркияда 2008-2010 жылдары елдің негізін қалаушы Кемал Ататүрікті қорлағаны үшін YouTube қолдануға тыйым салынған. 2018-2020 жылдары Telegram мессенджері Ресей Федерациясында мессенджердің арнайы қызметтерге шифрлау кілттерін беруден бас тартуына байланысты бұғатталды.

Ақпараттық ортадағы белсенділік, мысалы, тәртіпсіздіктерді әдейі өршітуге мүмкіндік беретін жалған жаңалықтар науқандары күшейе түсуде. Халықаралық және ұлттық қақтығыстарға үгіт-насихат пен жалған ақпараттар көбірек әсер етуде. Сәйкесінше, ақпарат болашақтың негізгі ресурстарының біріне айналуға.

Мұндай жағдайда Батыс пен АҚШ демеушілігімен жүргендер олардың тапсырыстарын орындап, аман қалатыны түсінікті. Ал бұл мемлекетімізге қауіп төндірмей ме? Мұндай сайттарды Қазақстан Республикасы Ақпарат және әлеуметтік даму министрлігі бақылауы керек. Бірақ, кездесетін мәселелерге қарағанда, жұмыс нәтижелі жүргізілмей жатыр.

Авторлардың қосқан үлесі

Дина Туртугулова – тұжырымдаманы құру, эксперименттік зерттеу жүргізу, теориялық материалдарды жинақтау және талдау, бастапқы көздермен жұмыс, зерттеу нәтижелерін талдау және синтездеу. *Айдана Мұратхан* – әдебиетпен жұмыс, тілдік материалдар жинау және талдау, аударма.

Әдебиеттер тізімі

1. Виловатых А.В. Информационное противоборство как фактор истории и современных политических отношений // Проблемы национальной стратегии. – 2020. – № 5 (62).

2. Иванов С.А. Техносферная война как основной способ разрешения конфликтов в условиях глобализации // Военная мысль. – 2020. – № 10. – С. 16-21.

3. Бартош А.А. Модель гибридной войны // Военная мысль. – 2019. – № 5. – С. 6-23.

4. Ромашкина Н.П. Информационный суверенитет в современную эпоху стратегического противоборства // Информационные войны. – 2019. – № 4 (52). – С. 14-19.

5. Миловидов В.Д. Симметрия заблуждений: Факторы неопределённости финансового рынка в условиях технологической революции. – Москва: «Магистр», 2019. – 335 с.

6. Макаренко С.И. Информационное противоборство и радиоэлектронная борьба в сетевых войнах начала XXI века: монография. — СПб.: «Наукоемкие технологии», 2017. – 546 с.
7. Information Warfare. Directive TS3600.1 // U.S. Department of Defense. – 1992.
8. Истоки советского поведения. История США в документах. 1947 [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://www.grinchevskiy.ru/1945-1990/istoki-sovetskogo-povedeniya.php> (дата обращения: 05.06.2023).
9. Доктрина информационной безопасности Российской Федерации. Указ Президента Российской Федерации от 5 декабря 2016 г. № 646. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html> (дата обращения: 05.06.2023).
10. Чекинов С., Богданов С. Характер и содержание войны нового поколения // Военная мысль. – 2015. – № 10. – С. 44-45.
11. Слипченко В. Информационный ресурс и информационное противоборство (Ресурсно-информационное противостояние) // Армейский сборник. – 2013. – С. 52.
12. Кулешов Ю. и др. Информационно-психологическое противоборство в современных условиях: теория и практика (Информационно-психологическая война в современных условиях: теория и практика) // Соч. цит., п. 105. «Военная академия Республики Беларусь». – 2014. – № 1. – С.104-110.
13. Сурмин Ю.П., Туленков Н.В. Теория социальных технологий, МАУП. – Киев, 2004. – 608 с.
14. Ужкенов Е.М., Есназаров Т.М. Характер современной информационной войны. Взгляд китайских исследователей // Вестник КазНУ. Серия «Востоковедение» [Bulletin of KazNU. Oriental series], 1(62), 2013.
15. Дубовцев Г.Ф. Военная безопасность Республики Казахстан: опыт, актуальные проблемы, основные направления обеспечения: монография. – Астана: КИСИ при Президенте РК, 2018. – 218 с.
16. Леушкин Р.В. Информационное противостояние в контексте информатизации и виртуализации общества: социально-коммуникативный подход // Социо-динамика. – 2018. – № 12. – С. 122-134.
17. Виловатых А.В. Искусственный интеллект и проблема информационной безопасности // Проблемы национальной стратегии. – 2021. – № 2 (65).
18. Свитич Л.Г., Смирнова О.В., Шкондин М.В. Журналистика как медийная целостность: структурные аспекты // Социогуманитарные знания. - 2018. - № 18.
19. Свидетельство Кристофера М.Э. Пейнтера, координатора по киберпространствам // Конгресс США. 2019. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/051415_Painter_Testi%20деньги.pdf (дата обращения: 05.06.2023).
20. Социально-гуманитарные знания, изд. МГУ. Ред. журн. – № 8. – С. 24-40.
21. Казахстан: Правительство просит удалить контент [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <https://transparencyreport.google.com/government-removals/by-country/KZ> (дата обращения: 05.06.2023).
22. Казахстан, Facebook [Электронный ресурс]. – 2023. URL: <https://transparency.facebook.com/content-restrictions/country/KZ> (дата обращения: 05.06.2023).
23. Чакирбаева Н. Отандық БАҚ-тың ақпараттық саясаты. - 2020. URL https://el.kz/news/kogam/otandy_ba-ty_a-paratty_sayasaty (дата обращения: 05.06.2023)

24. Holley D. Soros Invests in His Democratic Passion / David Holley. 2004. July 5. URL: Los Angeles Times: website [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://articles.latimes.com/2004/jul/05/world/fg-soros> 5/2 (дата обращения: 05.06.2023)
25. Об Университете // КИМЭП: интернет-сайт. 2015. URL: <http://www.kimpep.kz/discover/> (дата обращения: 09.12.2022).
26. История программы // Болашак: интернет-сайт. Электрон.ресурс]. – 2023. – URL: <http://www.bolashak.gov.kz/ru/o-stipendii/istoriya-razvitiya.html> (дата обращения: 09.12.2022).
27. Kazakhstan: Minister of Justice Praises Cooperation with the United States, Supports Amnesty for Prisoners: Cable № 10ASTANA275 // WikiLeaks: website. 2010. February 2006. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://WikiLeaks.org/cable/2010/02/10ASTANA275> (дата обращения: 05.06.2023)
28. Попов Д. Цифровая дипломатия США // РИСИ: интернет-сайт. 2014. 8 декабря [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://riss.ru/analytics/7003/> (дата обращения: 05.06.2023).
29. Internet Freedom // U.S. State Department: website. 2015. [Электронный ресурс]. – 2023. – URL: <http://www.state.gov/e/eb/cip/netfreedom/index.htm> (дата обращения: 05.06.2023).

References

1. Vilovatyh A.V. Informacionnoe protivoborstvo kak faktor istorii i sovremennyh politicheskikh otnosheni.Problemy nacional'noj strategii [Informational confrontation as a factor of history and modern political relations. Problems of national strategy], 5 (62), 2020. [in Russian]
2. Ivanov S.A. Tehno-sferная vojna kak osnovnoj sposob razresheniya konfliktov v usloviyah globalizacii. Voennaja Mysl' [Techno-sphere war as the main way of conflict resolution in the context of globalization. Military Thought], 10, 16-21 (2020). [in Russian]
3. Bartosh A.A. Model' gibridnoj vojny. Voennaja mysl' [Model of hybrid warfare. Military thought], 5, 6-23 (2019). [in Russian]
4. Romashkina N.P. Informacionnyj suverenitet v sovremennuju jepohu strategicheskogo protivoborstva [Information sovereignty in the modern era of strategic confrontation], Informacionnye vojny [Information wars], 4 (52), 14-19 (2019). [in Russian]
5. Milovidov V.D. Simmetriya zabluzhdenij [Symmetry of misconceptions], Faktory neopredeljonnosti finansovogo rynka v usloviyah tehnologicheskoy revolyucii [Uncertainty factors of the financial market in the context of the technological revolution] (Magistr, Moscow, 2019, 335 p.). [in Russian]
6. Makarenko S.I. Informacionnoe protivoborstvo i radioelektronnaja bor'ba v sete-centricheskikh vojnah nachala XXI veka [Information warfare and electronic warfare in the set-centric wars of the early 19th century]. Monograph. (Naukoemkie tehnologii, SPb, 2017, 546 p.). [in Russian]
7. Information Warfare. Directive TS3600.1, U.S. Department of Defense (1992).
8. Istoki sovetskogo povedeniya. Istorija SShA v dokumentah. 1947] [The origins of Soviet behavior. The history of the United States in documents. 1947]. Available at: <http://www.grinchevskiy.ru/1945-1990/istoki-sovetskogo-povedeniya.php> (Accessed: 05.06.2023). [in Russian]
9. Doktrina informacionnoj bezopasnosti Rossijskoj Federacii. Ukaz Prezidenta Rossijskoj Federacii ot 5 dekabrja 2016 g. № 646 [The Doctrine of information security of the Russian Federation. Decree of the President of the Russian Federation No. 646 dated December 5, 2016]. Available at: <https://rg.ru/2016/12/06/doktrina-infobezobasnost-site-dok.html> (Accessed: 05.06.2023). [in Russian]

10. Chekinov S., Bogdanov S. Charakter i sodержanie vojny novogo pokolenija [The nature and content of the war of the new generation, Voennaja mysl' [Military thought], 10 (44-45), 2015. [in Russian]
11. Slipchenko V. Informacionnyj resurs i informacionnoe protivoborstvo. (Resursno-informacionnoe protivostojanie) [Information resource and information confrontation] (Resource and information confrontation), Armejskij sbornik [Army collection], 52 (2013). [in Russian]
12. Kuleshov Yu. and others. Informacionno-psihologicheskoe protivoborstvo v sovremennyh uslovijah: teorija i praktika (Informacionno-psihologicheskaja vojna v sovremennyh uslovijah: teorija i praktika) ["Information and psychological warfare in modern conditions: theory and practice" (Information and psychological warfare in modern conditions: theory and practice). Op. cit., p. 105. "Military Academy of the Republic of Belarus"], 1, 104-110, 2014 [in Russian]
13. Surmin Ju.P., Tulenkov N.V. Teorija social'nyh tehnologij, MAUP [Theory of social technologies, IAPM] (Kiev, 2004, 608 p.) [in Russian].
14. Uzhkenov E.M., Esnazarov T.M. Charakter sovremennoj informacionnoj vojny. Vzgljad kitajskih issledovatelej [The nature of modern information warfare. The view of Chinese researchers], Vestnik KazNU. Serija «Vostokovedenie» [Bulletin of KazNU. Oriental Series], 1(62), 2013 [in Russian]
15. Dubovcev G.F. Voennaja bezopasnost' Respubliki Kazahstan: opyt, aktual'nye problemy, osnovnye napravlenija obespechenija [Military security of the Republic of Kazakhstan: experience, current problems, main areas of support] Monograph. [The Kazakhstan Institute for Strategic Studies under the President of the Republic of Kazakhstan, Astana, 2018, 218 p.). [in Russian]
16. Leushkin R.V. Informacionnoe protivostojanie v kontekste informatizacii i virtualizacii obshhestva: social'no-kommunikativnyj podhod. Socio-dinamika [Information confrontation in the context of informatization and virtualization of society: a socio-communicative approach. Socio-dynamics], 12, 122-134 (2018), [in Russian]
17. Vilovatyh A. V. Iskusstvennyj intellekt i problema informacionnoj bezopasnosti [Artificial intelligence and the problem of information security], Problemy nacional'noj strategii [Problems of the national strategy], 2 (65) (2021). [in Russian].
18. Svitich L.G., Smirnova O.V., Shkondin M.V., Zhurnalistska kak medijnaja celostnost': strukturnye aspekty [Journalism as media integrity: structural aspects], Socio-gumanitarnye znanija [Socio-humanitarian knowledge], 18 (2018). [in Russian]
19. Svidetel'stvo Kristofera M. Je. Pejntera, Koordinatora po kiberprostranstvam. Kongress SShA. [Testimony of Christopher M.E. Painter, Cyberspace Coordinator]. 2019. Available at: https://www.foreign.senate.gov/imo/media/doc/051415_Painter_Testimony.pdf [in Russian] (Accessed: 05.06.2023).
20. Social'no-gumanitarnye znanija [Socio-humanitarian knowledge] Moscow State University Ed. journal], 8, 24-40. [in Russian]
21. Kazakhstan: Pravitel'stvo prosit udalit' kontent, Google [Kazakhstan: The Government asks to remove the content, Google.]. Available at: <https://transparencyreport.google.com/government-removals/by-country/KZ>. (Accessed: 05.06.2023).
22. Kazakhstan, Facebook [Kazakhstan Facebook]. Available at: <https://transparency.facebook.com/content-restrictions/country/KZ>. (Accessed: 05.06.2023).
23. Chakirbaeva N. Otandyk BAK-tyн akparattyk sajasaty [Information policy of domestic media]. - 2020. Available at: https://el.kz/news/kogam/otandyk_ba-ty_a-parattyk_sajasaty (Accessed: 05.06.2023).

24. Holley D. Soros Invests in His Democratic Passion / David Holley. 2004. July 5. URL: Los Angeles Times: website. Available at: <http://articles.latimes.com/2004/jul/05/world/fg-soros 5/2> (Accessed: 05.06.2023).
25. Ob Universitete. KIMJeP: internet-sajt [About the University. KIMEP: website]. 2015. Available at: <http://www.kimep.kz/discover/> (Accessed: 09.12.2022).
26. Istorija programmy. Bolashak: internet-sajt [The history of the program. Bolashak: Internet site]. Available at: <http://www.bolashak.gov.kz/ru/o-stipendii/istoriya-razvitiya.html> (Accessed: 05.06.2023).
27. Kazakhstan: Minister of Justice Praises Cooperation with the United States, Supports Amnesty for Prisoners: Cable № 10ASTANA275, WikiLeaks: website. 2010. February 2006. Available at: <http://WikiLeaks.org/cable/2010/02/10ASTANA275> (Accessed: 05.06.2023).
28. Popov D. Cifrovaja diplomatija SshA [Digital diplomacy of the USA], RISI: internet-sajt. 8 dekabrja 2014 [RISI: an Internet site. December 8, 2014]. Available at: <http://riss.ru/analitics/7003/> (Accessed: 05.06.2023).
29. Internet Freedom, U.S. State Department: website. 2015. Available at: <http://www.state.gov/e/eb/cip/netfreedom/index.htm> (Accessed: 05.06.2023).

Д.М. Туртугулова, А.Н. Муратхан

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан

Информационные войны как угроза национальной безопасности Республики Казахстан

Аннотация. Основной целью статьи является выявление опасности «информационной войны» на современном этапе для безопасности Казахстана. Главной целью осуществления воздействия посредством манипулирования является управление. Для этого применяется информационно-психологическое воздействие посредством влияния на общество с использованием сети интернет и современных методик, что влечёт за собой коррекцию поведения человека. С появлением сети интернет манипулирование стало социально значимым явлением. Государство, общество и сам человек являются основными субъектами. В работе определены основные направления функционирования информационного противоборства: противодействие дезинформации должно быть приоритетом в формировании внешней политики и национальной безопасности, рассматривается пропаганда национальной угрозы. Выводы, сделанные в результате работы, позволяют исследовать и изучить воздействия информации в процессе информационного противоборства.

Ключевые слова: информационная безопасность, манипулирование сознанием, способы психологического и/или технического воздействия, управление групповым и массовым поведением людей.

D.M. Turtugulova, A.N. Muratkhan

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan

Information wars as a threat to the national security of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The main purpose of the article is to identify the potential risks posed by "information war" at the present stage for the security of Kazakhstan. The article also examines the ways in which information can be used to influence and manipulate individuals and groups within society. This can be achieved through various means, including the use of the Internet and modern communication techniques. The goal is to alter or influence human behaviour. With the advent of the Internet, the phenomenon of manipulation has become a significant social issue. The state, society and the person him-/herself are the main subjects. The article defines the main directions of the functioning of the information confrontation: countering disinformation should be a priority in the formation of foreign policy and national security, the propaganda of the national threat is considered. The conclusions drawn as a result of the work allow us to investigate and study the effects of information in the process of information warfare.

Keywords: information security, manipulation of consciousness, methods of psychological and/or technical influence, management of group and mass behavior of people.

Авторлар туралы мәлімет:

Туртугулова Д.М. – халықаралық қатынастар факультетінің PhD докторанты Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Мұратхан А.Н. – халықаралық қатынастар факультетінің магистранты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан

Turtugulova D.M. – Ph.D. student of the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Muratkhan A.N. – Master student of the Faculty of International Relations, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).